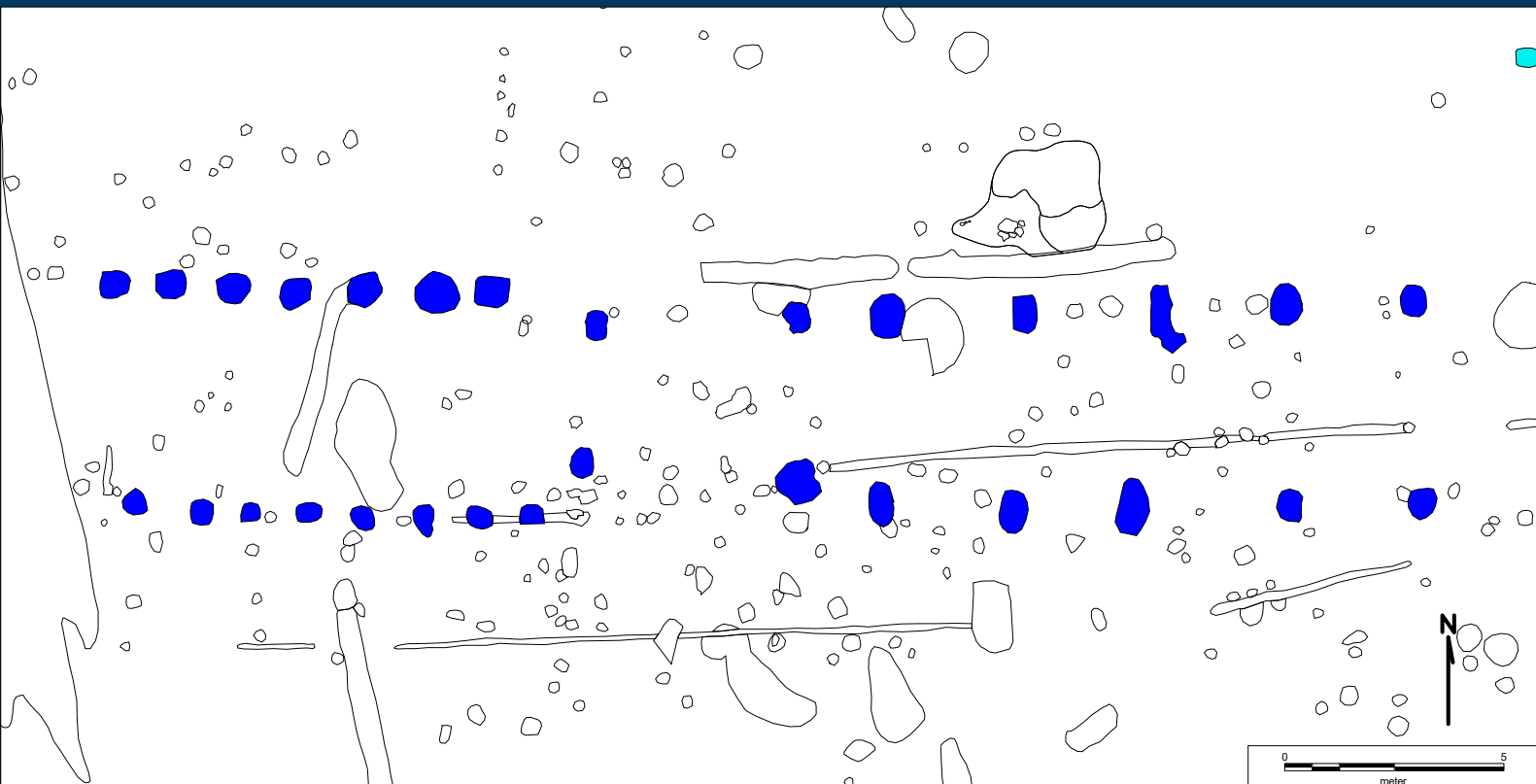


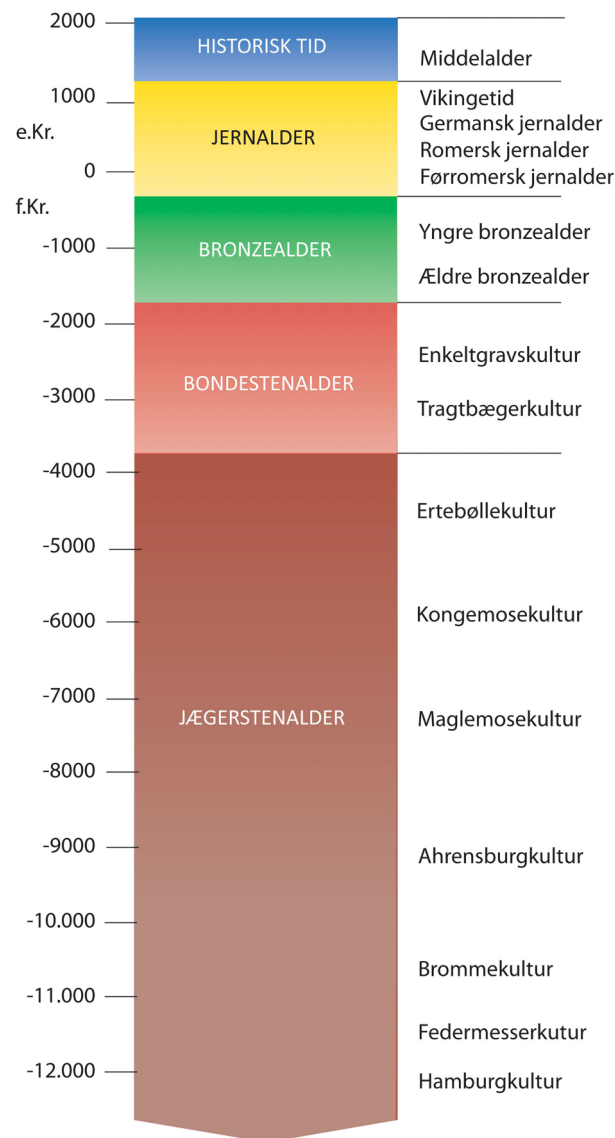
Bebyggelse fra jernalder, vikingetid og middelalder

Arkæolog Kenneth Nielsen



Indholdsfortegnelse

Indledning	3
Undersøgelsens baggrund	3
Lokalområdet i oldtiden	3
Undersøgelsens resultater	3
Bondestenalder/Bronzealder	4
Jernalder	5
Vikingetid	6
Middelalder	6
Sammenfatning og perspektivering	8
Hvis du vil vide mere	8



Indledning

I de senere år har den middelalderlige landsby været genstand for en øget arkæologisk interesse. Dette forskningsområde har generelt været forsømt indenfor arkæologien, og vores viden om den bebyggelse der fandtes på landet i middelalderen, er således stadig ganske sporadisk. Undersøgelsen i Saltum afdækkede i denne forbindelse både huse fra jernalderen, vikingetiden og den ældre halvdel af middelalderen, og især fra sidstnævnte periode, blev der mulighed for at tilføje spændende nyt om, ikke kun til den lokale, men også den regionale landbebyggelseshistorie.

Undersøgelsens baggrund

I forbindelse med ønsket om at byggemodne et areal på knap 3 hektar ved Højbogård vest for Saltum kontaktede Jammerbugt Kommune i marts 2019 museet, og forhørte sig vedr. tilstedeværelsen af fortidsminder på det berørte areal. Efter en forundersøgelse hvor museet anlagde søgegrøfter på hele arealet, blev der på den nordlige og samtidigt højest liggende del af området, registeret spor efter en ældre bebyggelse, som indledningsvist dateredes til vikingetid/ældre middelalder. På baggrund af forundersøgelsen udpegede museet i første omgang 2.216 m² til at blive undersøgt arkæologisk, og udgravningen udførtes herefter i september til oktober 2019.

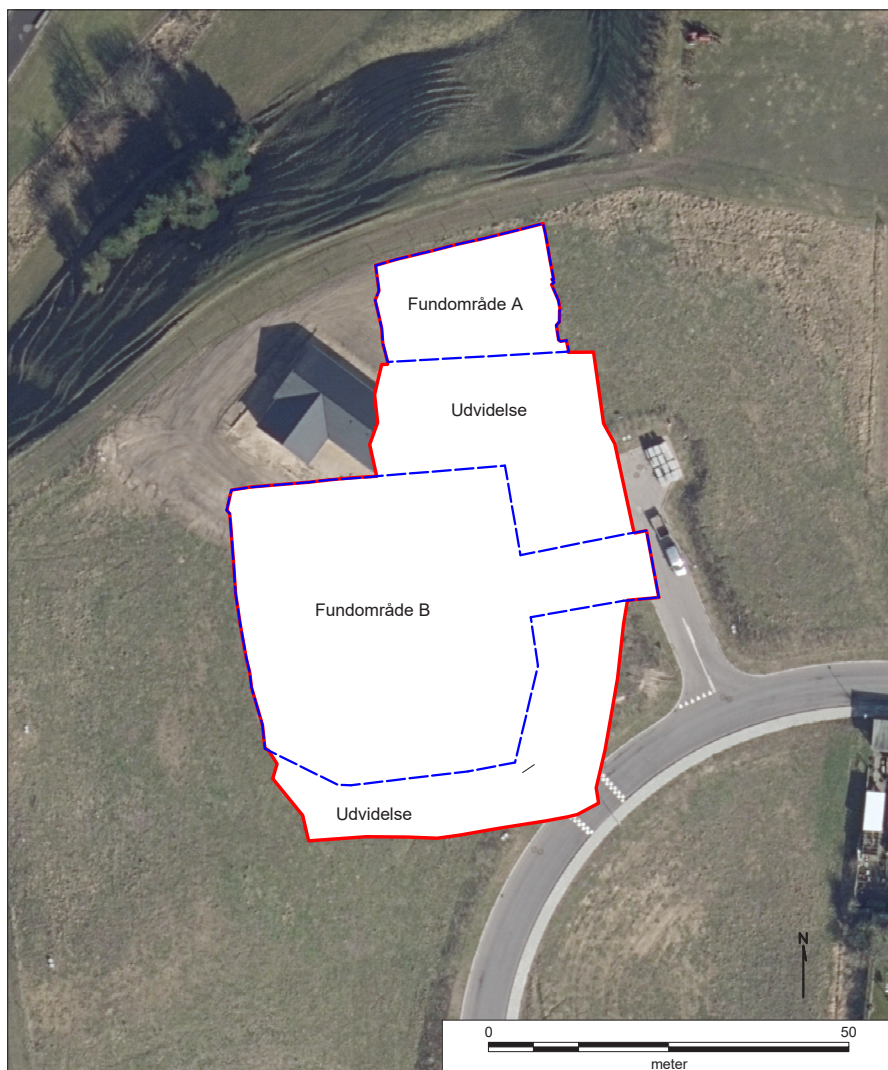
Lokalområdet i oldtiden

I området er der registreret flere gravhøje fra stenalderen, hvoraf én af disse lå indenfor det projekterede areal til byggemodningen. Herudover vurderedes det før forundersøgelsen, at terrænets udformning kan have gjort arealet gunstigt for bebyggelser både i oldtid og historisk tid.

Undersøgelsens resultater

Resultatet af den arkæologiske forundersøgelse viste at der på den nordlige del af arealet, havde været en omfattende bopladsaktivitet i fortiden. Ét enkelt sikkert middelalderhus A102 fandtes tæt på områdets nordlige grænse, mens der få meter syd herfor fandtes, hvad der til at begynde med, tydede på nogle små huse med væggrøfter. Husene tolkedes som tilhørende tiden omkring år 1000.

Forundersøgelsen gav således anledning til en regulær arkæologisk undersøgelse, hvor to udgravningsfelter blev oprettet. Det nordlige felt, benævnt Fundområde A, var på ca. 500 m² og omfattede middelalderhuset A102, som allerede var afdækket ved forundersøgelsen men ikke undersøgt nærmere. Ca. 15 meter syd for Fundområde A oprettedes yderligere et felt betegnet Fundområde B. Dette felt omfattede de resterende anlæg fra forundersøgelsen, og var på omkring 1500 m². Efter at mulden var fjernet på de to felter, stod det klart, at forundersøgelsens resultater ikke havde givet et retvisende billede af, hvor intensivt bakketoppen havde været udnyttet i fortiden. Mod nord, øst og syd, fandtes der i fundområde B stolpehuller og grøfter helt ud til feltkanten. For at kunne få afgrænset alle arkæologiske anlæg på bopladsen, var der således behov for at få udvidet feltet i disse retninger. Museet ansøgte derfor Slots- og Kulturstyrelsen om midler til at udvide udgravningsfeltet med ca. 1200 m² ekstra. Slots- og kulturstyrelsen godkendte bevillingen, og det samlede undersøgte areal blev således på i alt 3.383 m².



Figur 1. Oversigtsplan med fundområderne A og B samt feltudvidelserne.

Mange af søgegrøfterne på fundområderne blev under forundersøgelsen uheldigvis anlagt på steder, hvor der ikke var nogen fortidsminder. I langt de fleste tilfælde vil dette normalt betyde en afgrænsning af bopladsen, men den efterfølgende undersøgelse viste desværre, at mange vigtige anlæg imidlertid havde gemt sig imellem søgegrøfterne. Samlet set var et gårdsanlæg fra ældre førromersk jernalder (500 f.v.t – 0) samt et stort middelalderligt hus fra ca. 1200 e.Kr. blevet overset. De små 1000-talshuse viste sig også at være en fejltolkning, hvor de tolkede væggrøfter i virkeligheden var hjulspor fra de vogne, som bønderne igennem tiden havde benyttet omkring gårdene. Undertiden kan det være vanskeligt at give et præcist billede af, hvordan et areal har været benyttet i fortiden. Hvis et område der, som det var tilfældet i Saltum, har været særligt populært, kan de mange stolpehuller, grøfter og gruber fra skiftende tiders huse og gårde nemt komme til at forme et ret kompliceret puslespil for arkæologerne. Ved undersøgelsen er det dog lykkedes at gøre rede for en stor del af den aktivitet, som gennem tiden er foregået på bakkedraget vest for Saltum. I det følgende skal vi i kronologisk rækkefølge fra ældst til yngst, gennemgå de forskellige gårdsanlæg samt enkelte af de øvrige interessante anlæg, der fandtes på lokaliteten.

Bondestenalder/Bronzealder

Terrænet øst for Fundområde B er i dag karakteriseret af en relativt jævn flade med en svag hældning mod syd. Sådan så der imidlertid ikke ud i stenalderen/bronzealderen, hvor der dengang var en sænkning på stedet.

Fra jernalderen fandtes der enkelte kogestensgruber øst for Hus A640, som har fungeret som en slags stenopvarmet jordovn til madlavning. I samme område fandtes også enkelte affaldsgruber, der ligesom Hus A640 kunne kulstof14-dateres til ældre førromersk jernalder.

Vikingetid

På den nordlige del af fundområdet B lå et lille hus der ved hjælp af en Kulstof-14 analyse, kunne dateres til vikingetiden. Huset, der var omkring 5 X 17 meter og treskibet, kunne erkendes gennem stolpehullerne fra fire sæt indre tagbærende stolper samt en rest af et sydligt vægforløb, hvori en døråbning kunne ses. Udover huset blev der fra denne periode fundet enkelte gruber i den sydlige del af fundområde B.

Middelalder

Ca. midt på fundområde B fandtes et grøftekompleks, som i sin udformning indrammede et rektangulært område på omkring 300 m². Forløbet manglede den østlige del i at være lukket til alle sider, men denne kan være forsvundet som følge af moderne dyrkning på stedet. Indenfor grøften var et stort antal stolpehuller og enkelte små gruber, som vidnede om, at der må have stået en eller flere bygninger her med relation til grøften. På trods af de mange stolpehuller på stedet var det desværre ikke muligt at erkende en grundplan fra konkrete huse, og gårdens karakter kunne derfor ikke afklares nærmere. Kulstof-14 dateringer viste efterfølgende at den nordlige grøft, var fra middelalderen omkring 1100-1200-tallet. I middelalderen var det almindeligt, at man markerede skellet omkring gårdenes grundstykker eller tofter med lave toftegrøfter, og det er derfor muligt, at grøfteforløbet netop kan have fungeret som sådan.

Figur 3. Hus A102 og Hus A763 der begge var fra 1100-1200-tallet var opført som stue-herbergshuse. På billedet ses et velbevaret stue-herbergshus fra 1700-tallet på frilandsmuseet i Blekinge i Sverige. Hustypen ændrede sig ikke nævneværdigt over de mange århundreder den var i brug.



Midt på Fundområde B fandtes sporene efter et hus fra middelalderen (Hus A763, se rapportens forsidebillede). Huset blev kulstof14-dateret til tiden mellem slutningen af 1100-tallet og et stykke op i 1200-tallet, og var et såkaldt stue-herbergshus. Hustypen karakteriseres ved en sammensmeltning mellem stuehus og økonomibygninger, og typen består således af et lavloftet stuehus med mulighed for opvarmning, flankeret af to noget større bygninger, de såkaldte herberger, se figur 3. Herbergerne er som oftest bygget i to stokværk, og kunne ikke opvarmes. I stedet blev disse anvendt til opbevaring af gårdens forråd samt udstyr. På enkelte gårde har det ene herberg måske også haft staldfunktion. I Saltum var stuehuset opført med fire tagbærende stolper indenfor i bygningens hjørner, imens der var ikke fandtes spor bevaret efter bygningens ydervægge, der sandsynligvis har været hævet op på en stensyld. Herbergerne derimod var begge opført med jordgravede tagbærende stolper i vægforløbene. Den samlede bygning har sandsynligvis været opført i enten bindingsværk eller bulværk, og var ca. 30 meter lang og 5 meter bred. Stue-herbergshuset i Saltum hører til blandt de mere sjældne fund indenfor museets ansvarsområde, og typen er kun tidligere undersøgt ved Alstrup Hede i det sydlige Himmerland.

I Fundområdet A blev der som nævnt, allerede ved forundersøgelsen fundet og afdækket et hus fra middelalderen, Hus A102. Der har formodentligt været tale om et bindings- eller bulværkshus med jordgravede tagbærende vægstolper. Huset var ca. 16 meter langt og 6 meter bredt, men varierede en smule i bredden især i den østlige del. Dette kan skyldes ombygninger mens huset var i funktion, men mest sandsynligt er det, at huset, ligesom Hus A763, har været af typen stue-herbergshus – i dette tilfælde dog kun med det vestlige herberg tilføjet. Der var ingen spor efter husets indre opdeling. Evt. skillevægge kan dog tænkes at have stået på sten eller direkte på jorden, og har på denne måde ikke efterladt sig noget spor. Huset var orienteret omtrent Ø-V, og har fungeret som beboelseshus i et gårdsanlæg. Huset blev kulstof14-dateret til mellem anden halvdel af 1100-tallet og slutningen af 1200-tallet, og kan således tænkes at have stået samtidigt med det noget større Hus A763, der lå knap 40 meter syd for Hus A102.

Mellem østenden af husene A102 og A763 fandtes et område på ca. 10 x 35 meter, hvor der fandtes en koncentration af tydelige stolpehuller, hvori der mærkeligt nok ikke kunne erkendes nogen husgrundplaner. Kun i områdets nordlige del så der ud til at have ligget en lille staklade bestående af fire stolpehuller, men for de resterende anlæg kunne der ikke umiddelbart gøres rede. Kulstof14-dateringer fra enkelte af stolpehullerne viste, at disse stammede fra konstruktioner opført i 1000-1100-tallet, og der kan således være tale om spor efter en bebyggelse, som har ligget på stedet i perioden mellem vikingetids-huset A528 og Middelalderhusene A102 og A763. En mulig keramikovn, der lå ca. 12 meter sydvest for stolpehullerne, kunne dateres til samme periode, og skal utvivlsomt ses i relation til denne tidligmiddelalderlige bebyggelse. Ovnens lå ca. midt på Fundområde B, og bestod af en rødlig plamag af store mængder brændt lersmuld, som tolkedes som den nedbrudte ovnkappe fra den sidste brænding. Ved ovnens vestside var der spor efter indfyringen, som har været støttet med mindre sten.

Få meter øst for Hus A640 fandtes et lille anlæg bestående af en lerforet nedgravning med flad bund, hvori der var fyldt aske. Hvad den lille askebeholder har været brugt til, kunne ikke afklares nærmere, men asken kan tænkes at have været anvendt som råmateriale i forbindelse med et håndværk, der har været udført på stedet. Anlægget blev kulstof14-dateret til at være samtidig med middelalderhusene A102 og A763, og må derfor skulle ses i relation til aktiviteter tilknyttet disse huse.

Sammenfatning og perspektivering

Udgravningen viste at det projekterede område, havde været et overordentligt populært sted for bebyggelse i fortiden. Stedets udnyttelse til boplads/bosættelse samt produktion har siden stenalderen efterladt sig talrige spor i form af stolpehuller og nedgravninger i undergrunden, og der er derfor noget der taler for at nogle af de ældre undersøgte huse og gårdsanlæg, faktisk kunne tænkes at stamme helt tilbage fra Saltum bys grundlæggelse. Navneendelsen "um" i Saltum kendes fra jernalderen, og det kan ikke afvises, at jernaldergården med langhuset A640 i undersøgelsen faktisk har været en del af den tidlige landsbydannelse på stedet. Saltum lå altså oprindeligt lidt længere mod vest end byen gør i dag. Stedet mistede dog sin betydning i 1300-tallet, hvor klimaændringer sandsynligvis har gjort bebyggelserne på bakketoppen for udsat i forhold til en tiltagende vindstyrke.

Hvis du vil vide mere

Som yderligere læsning kan anbefales følgende oversigtsværker:

Jensen, Christian Vrængmose 2006: *Middelalderen på landet – undersøgelser i Torpet og på Alstrup hede*, Nordjyllands Historiske Museum, Årsberetning 2006.

Jensen, J. 2002: *Danmarks Oldtid, bind 3. Ældre jernalder 500 f.Kr.-400 e.Kr.* Gyldendal.

Udgravningsdata

- Nordjyske Museer jnr. ÅHM 7117
- Udgravningsperiode: 29. september til 25. oktober 2019
- Fund & Fortidsminder: 100406-102
- Slots- og Kulturstyrelsen jnr. 19/03945
- Bygherre: Jammerbugt Kommune
- Undersøgt areal: 3.383 m²
- Deltagere i udgravningen:
 - Arkæolog Kenneth Nielsen
 - Arkæolog Janne Porsgaard Dam
 - Arkæolog Kristine Højlund
- Dokumentationsmateriale (fund, fotos, opmålinger m.v.) opbevares på Aalborg Historiske Museum, Vang Mark 25, 9380 Vestbjerg